ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.43:339

DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.57-11>

Білянський Ю.О.,
здобувач кафедри менеджменту, публічного
управління та адміністрування,
Подільський державний аграрно-технічний університет

Bilyanskiy Yuri,
Applicant for the Department of Management,
Public management and administration,
Podilsky State Agrarian and Technical University

ОПТИМІЗАЦІЇ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Білянський Ю.О. Оптимізація зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств України в умовах посилення євроінтеграції. У статті розглянуті питання організації зовнішньоторговельної діяльності підприємств аграрного сектору національної економіки та визначено основні напрями економічної взаємодії і відносин аграрних підприємств на європейському ринку сільськогосподарської продукції. Приділено увагу особливостям формування інституційного середовища забезпечення ефективних експортно-імпортних операцій підприємств агропромислового комплексу в умовах трансформації соціально-економічної системи та поглиблення євроінтеграційних процесів у країні. Окреслено актуальні питання щодо формування сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері національної економіки. Зроблено висновок, що розширення географії зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних аграрних підприємств та відкриття нових напрямів експорту сільськогосподарської продукції вимагає від державних органів управління удосконалення не тільки самої інституційно-інтеграційної системи, але і розроблення та впровадження ефективного механізму регулювання, стимулювання і підтримки експортоорієнтованої діяльності та, головне, захисту внутрішнього продовольчого ринку від недобросовісної конкуренції.

Ключові слова: аграрне підприємство, зовнішньоторговельна діяльність, інституційне середовище, інтеграційний процес, соціально-економічна трансформація, експорт аграрної продукції, імпорт продуктів харчування.

Білянський Ю.А. Оптимизация внешнеторговой деятельности аграрных предприятий Украины в условиях усиления евроинтеграции. В статье рассмотрены вопросы организации внешнеторговой деятельности предприятий аграрного сектора национальной экономики и определены основные направления экономического взаимодействия и отношения аграрных предприятий на европейском рынке сельскохозяйственной продукции. Уделено внимание особенностям формирования институциональной среды обеспечения эффективных экспортно-импортных операций предприятий агропромышленного комплекса в условиях трансформации социально-экономической системы и углубления евроинтеграционных процессов в стране. Определены актуальные вопросы формирования благоприятного инвестиционного климата в аграрной сфере национальной экономики. Сделан вывод, что расширение географии внешнеторговой деятельности отечественных аграрных предприятий и открытие новых направлений экспорта сельскохозяйственной продукции требует от государственных органов управления не только усовершенствования самой институционально-интеграционной системы, но и разработки и внедрения эффективного механизма регулирования, стимулирования и поддержки экспортоориентированной деятельности и, самое главное, защиты внутреннего продовольственного рынка от недобросовестной конкуренции.

Ключевые слова: аграрное предприятие, внешнеторговая деятельность, институциональная среда, интеграционный процесс, социально-экономическая трансформация, экспорт аграрной продукции, импорт продуктов питания.

Bilyansky Yuri. Optimization of foreign trade activity of agricultural enterprises of Ukraine under conditions of strengthening of European integration. The article deals with the issues of organization of foreign trade activity of enterprises of agrarian sector of the national economy and defines the main directions of economic interaction and mutual relations of agrarian enterprises in the European market of agricultural products. Attention is paid to the peculiarities of formation of institutional environment for ensuring efficient export-import operations of

agricultural enterprises in the conditions of transformation of socio-economic system and deepening of European integration processes in the country. It is determined that the foreign trade activity of enterprises of the agricultural sector of the national economy, as well as the organization of business in the international markets of agricultural products is significantly different from the activity of the enterprise within the internal institutional and socio-economic environment. Topical issues concerning the formation of a favorable investment climate in the agricultural sector of the national economy are outlined. It requires the introduction of an effective market mechanism for regulating, stimulating and protecting the activities of international investors who direct foreign direct investment in agricultural development. It is proposed to introduce an effective system of state support and stimulation of the development of small and medium-sized agricultural enterprises as well as farms in rural areas and to facilitate their entry into the foreign market of agricultural products by developing new instruments of subsidy and compensatory payments for the production of export-oriented crop production. It is concluded that the extension of the geography of foreign trade activities of domestic agricultural enterprises and the opening of new directions of export of agricultural products requires from the state bodies of management to improve not only, in fact, the institutional-integration system itself, but also the development and implementation of an effective mechanism of regulation, stimulation and promotion and, most importantly, protecting the domestic food market from unfair competition.

Key words: agricultural enterprise, foreign trade activity, institutional environment, integration process, socio-economic transformation, export of agricultural products, import of food products.

Постановка проблеми. Зовнішня торгівля підприємств аграрного сектору України займає відповідне місце у забезпеченні соціально-економічного розвитку країни та її сільських територій. У період глибокої трансформації національної соціально-економічної системи підприємства аграрного сектору економіки функціонують в умовах високого ступеня нестабільності та невизначеності. Насамперед змінилося внутрішнє і зовнішнє середовище функціонування вітчизняних підприємств. Порушилися горизонтальні і вертикальні їхні економічні взаємодії і відносини, відмічається низький рівень сільськогосподарської кооперації. Успадковане від попередньої економічної системи, інституційне середовище розвитку аграрних підприємств нових умовах господарювання не відповідає потребам їхньої ефективної діяльності на внутрішньому і зовнішньому ринках сільськогосподарської продукції. Окремі, «старі» національні інститути та інституції стали неефективними в умовах переходу до ринкових відносин, інші, новостворені, знаходяться на етапі формування або зародження, відповідно, відмічається низька ефективність їхнього функціонування. Також в країні повноцінно не функціонує ринкова інфраструктура, фінансово-кредитна система, система державного регулювання та стимулювання підприємництва в сільській місцевості тощо.

Після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом посилилися євроінтеграційні процеси, що безпосередньо впливає на організацію їхньої діяльності на національному продовольчому ринку та рівень конкурентоспроможності на спільному європейському аграрному ринку. Недосконалість механізмів інституційного регулювання і стимулювання зовнішньоекономічної діяльності експортно-орієнтованих вітчизняних агропромислових підприємств, що суттєво вплинуло на формування їхнього експортного потенціалу в нових умовах господарювання тощо. Тому в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів для підприємств аграрного сектору залишається актуальним розв'язання низки завдань. Зокрема, на теоретичному рівні визначити напрями ефективної зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних аграрних підприємств на європейському ринку сільськогосподарської продукції, що, в свою чергу, буде сприяти

підвищенню конкурентоздатності української аграрної продукції на міжнародному ринку та захисту внутрішнього продовольчого ринку від зовнішньої конкуренції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку сільського господарства України в нових умовах господарювання загалом і, зокрема, зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрного сектору присвячені роботи відомих вітчизняних учених: В.Г. Андрійчука, Т.Ю. Богомолі, В.І. Бойка, З.Н. Бочаєва, І.В. Бураковського, В.І. Власової, В.П. Галушки, В.М. Гейця, В.І. Губенка, О.Д. Гудзинського, О.М. Жеглова, А.М. Кандиби, А.І. Кредісова, І.І. Лукінова, Ю.П. Макогон, О.М. Онищенко, Б.Й. Пасхавера, В.В. Рокочі, А.П. Румянцева, П.Т. Саблука, О.В. Шубравської, А.С. Юзефовича, Ю.В. Яковець, О.І. Яковлева, Т.М. Циганкової та інших.

Питання міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією розкриті в роботах українських науковців: П.І. Гайдуцького, В.П. Далика, С.М. Кваші, С.П. Кулицького, І.Й. Круп'як, О.О. Маслака, Т.М. Мельник, Т.А. Тищука та інших.

В економічних працях досить повно розкриті підходи до аналізу та оцінки розвитку зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних аграрних підприємств, однак не повною мірою дослідженими залишаються питання інституційного та організаційно-економічного забезпечення ефективності міжнародної торгівлі вітчизняних підприємств аграрного сектору на європейському напрямі, а також запровадження дієвого державного механізму регулювання і стимулювання їхньої експортної діяльності, що і зумовлює актуальність наведеного дослідження.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є економічний аналіз зовнішньоторговельної діяльності підприємств аграрного сектору економіки країни, а також розроблення теоретичних засад та практичних рекомендацій щодо забезпечення їхньої ефективної зовнішньоекономічної діяльності на європейському векторі розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна володіє значними ресурсними можливостями для забезпечення сталого розвитку вітчизняного агропромислового комплексу. Національний аграрний сектор концентрує потужний потенціал для нарощування

зовнішньоторговельної діяльності на європейському векторі співробітництва. Зокрема, в Україні концентрується потужний потенціал сільськогосподарських угідь. До прикладу, Україна займає четверте місце у світі за цим показником на душу населення: 0,93 га сільгоспугідь, зокрема 0,76 га ріллі на одного жителя (першу позицію займає Канада з показником 1,73 га сільгоспугідь на одного жителя; на другому місці знаходиться Російська Федерація із показником 1,51 га; третє місце посідають США з показником 1,26 га). Середній показник для країн-членів ЄС не перевищує 0,44 та 0,25 га відповідно. За показником сукупного обсягу площі розорюваних земель країна займає перше місце в світі (2,4% площі ріллі світу). Водночас наявний аграрний потенціал дотепер не став основним чинником прискореного економічного зростання країни.

Станом на 1 січня 2020 року в секторі сільськогосподарського виробництва функціонувало понад 45,5 тис. підприємств. З них тільки 5,5% відносяться до категорії великих і середніх підприємств. Майже дві третини підприємств зайняті виробництвом рослинної продукції. Натепер економічна діяльність аграрних підприємств щорічно приносить майже вісім млрд дол. США [1]. Український аграрний сектор знаходиться (2019 р.) на третьому місці серед експортерів продукції сільськогосподарського виробництва в країни-члени ЄС [7].

Проте за умов недосконалого інституційно-інтеграційного середовища реалізувати потенціал галузі в повному обсязі є проблемою, яку на рівні конкретного аграрного підприємства вирішити проблематично. Необхідно звернути увагу на те, що вітчизняні аграрні підприємства (особливо малі, середні та фермерські господарства) знаходяться в умовах досить жорсткої конкуренції не тільки на міжнародних ринках, але і на внутрішньому. Нестабільність функціонування вітчизняних підприємств аграрного сектору (в період трансформації та структурної перебудови галузі посилювалися кризові явища) певною мірою нівелювала потенціал їхнього сталого розвитку та ринкові конкурентні переваги. Зовнішньоекономічна діяльність аграрних підприємств виступає однією із форм міжнародного поділу праці, що безпосередньо взаємодіє з процесом виробництва сільськогосподарської продукції, а зовнішня торгівля виступає важливим складником. Діяльність аграрних підприємств на міжнародному ринку забезпечує надходження в країну твердої валюти, дає змогу впроваджувати в процес сільськогосподарського виробництва нові технології, покращувати технічний рівень виробництва, якість продукції, підвищувати конкурентоспроможність вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках тощо [10].

В умовах поглиблення євроінтеграційних процесів ефективний розвиток зовнішньоторговельної діяльності ґрунтується на необхідності приведення до вимог міжнародного ринку всіх процесів продукування сільськогосподарської продукції, системи організації, управління і контролю виробництва та збуту продукції тощо. Водночас необхідно враховувати сучасні умови функціонування українських аграрних підприємств. Більшість вітчизняних (особливо малих і середніх) підприємств функціонує у складних умовах, спричинених ринковою трансформацією соціально-економічної системи країни. Насамперед це пов'язано із низькою ефективністю їхнього функціонування в умовах посилення

ринкової конкуренції, невисоким рівнем технологічного і технічного оснащення та високими виробничо-збутовими витратами. Вітчизняні малі і середні підприємства аграрного сектору не володіють достатніми фінансовими та організаційно-виробничими ресурсами, необхідними для виходу на зовнішній ринок, відсутня власна логістична інфраструктура тощо [6]. Поряд із цим, для більшості вітчизняних аграрних підприємств не визначені основні пріоритетні напрями розвитку зовнішньоторговельної діяльності, а разом із низьким рівнем функціонування інституційно-інтеграційної системи в країні та відсутності державної підтримки і стимулювання їхньої роботи на зовнішньому ринку унеможлиблює для них взагалі таку діяльність.

Разом із тим, ефективність зовнішньоторговельної діяльності українських аграрних підприємств на міжнародному ринку залежить не тільки від внутрішніх факторів виробництва і розвитку, наприклад, від їхнього рівня конкурентоспроможності, прибутковості експортних операцій, виробничих і збутових витрат, собівартості продукції тощо [8]. Важливим чинником підвищення ефективності діяльності експортоорієнтованих аграрних підприємств в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів є формування внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища. Зазначимо, що функціонування суб'єктів аграрного бізнесу в умовах трансформації соціально-економічної системи і проведення економічних реформ характеризується високою мірою невизначеності і нестабільності. Насамперед це стосується питання формування і організації роботи інститутів ринкової економіки на місцевому, регіональному і національному рівні.

Крім того, зовнішньоекономічна діяльність національних підприємств аграрного сектору на європейському напрямі піддана суттєвому регуляторному впливу наднаціональних і національних інститутів та інституцій країн-членів ЄС. Також проблематичним для вітчизняних аграрних підприємств є питання підвищення їхньої конкурентоспроможності на спільному європейському ринку аграрної продукції за рахунок власних економічних ресурсів, оскільки національні аграрні підприємства не можуть розраховувати (в умовах структурної перебудови аграрного сектору та соціально-економічної трансформації) на державну підтримку і стимулювання їхньої експортної діяльності, яку, наприклад, отримують суб'єкти сільськогосподарської діяльності і сільські території в країнах-членах ЄС [13]. Звідси інституційний вплив на зовнішньоторговельну діяльність агропідприємств в умовах поглиблення міжнародного поділу праці спрямовується, з одного боку, на забезпечення принципів вільного підприємництва, з іншого – на запровадження ефективної системи інституційного регулювання і стимулювання їхньої діяльності в зовнішньому ринковому середовищі.

У нових умовах господарювання комплекс економічних функцій держави реалізується через механізм інституційного регулювання, що на певних етапах проведення економічних реформ не виключає втручання адміністративно-управлінських органів у експортну діяльність підприємств аграрного сектору. Такий вплив реалізується шляхом застосування різноманітних засобів, форм, методів і інструментів організаційно-правового і ринкового впливу. Отже, економічна діяльність підприємств аграрного сектору на зовнішніх ринках

визначається механізмом державного регулювання зовнішньоекономічних відносин.

Реалізація національної зовнішньоторговельної політики (в частині забезпечення сталого розвитку національного аграрного сектору) за умов поглиблення євроінтеграційних процесів піддана впливу вагомих зовнішніх чинників, які безпосередньо впливають на соціально-економічний розвиток країни. Для вітчизняних підприємств-експортерів, насамперед, це зміна умов зовнішньої торгівлі (не обов'язково покращення), що зумовлює збільшення (зменшення) обсягів експорту сільськогосподарської продукції; посилення конкуренції як на зовнішньому, так і на внутрішньому аграрному ринку тощо [10].

Адаптація внутрішньої інституційної системи до встановлених міжнародно-правових норм і правил та ефективне функціонування інститутів ринкової економіки позитивно впливає на формування національного інвестиційного клімату, що в кінцевому підсумку збільшить обсяги іноземних інвестицій у розвиток аграрного сектору економіки [1]. Натепер частка аграрного сектору в інвестиційному портфелі іноземних інвесторів в Україні залишається найменшою порівняно з торгівлею, будівництвом та промисловістю. Порівняно із 2012 роком (725,3 млн дол. США), прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в аграрний сектор в 2018 році скоротилися до 560,9 млн дол. США, або на 22,3%, а впродовж 2019 року було інвестовано у вітчизняний аграрний сектор понад 660 млн дол. США [1].

Як уже зазначалося, в умовах структурної перебудови аграрного сектору економіки та поглиблення євроінтеграційних процесів в країні суб'єкти сільськогосподарської діяльності обмежені в фінансово-економічних ресурсах, необхідних для забезпечення їхнього сталого розвитку. Тому актуальним залишається залучення прямих іноземних інвестицій для забезпечення прискореного розвитку аграрного сектору національної економіки. Однак, як свідчать статистичні дані про надходження іноземних інвестицій в економіку України, вітчизняний аграрний сектор поки що залишається не досить привабливим для міжнародних інвесторів і займає останнє місце серед інших галузей національної економіки [1].

Інституційний механізм регулювання зовнішньоторговельної діяльності аграрних підприємств має бути спрямований на нівелювання ризиків, які виникають у процесі поглиблення євроінтеграції. Насамперед це трансформація національної експортної моделі сировинного спрямування в бік підвищення частки готової до споживання продукції. Також у зв'язку із спрощенням доступу на європейський ринок відмічається погіршення структури національного експорту аграрного сектору. На європейський ринок сільськогосподарської продукції українські аграрні підприємства поставляють в основному сировину, зокрема, це продукція рослинного походження – пшениця, кукурудза, ячмінь та соєві боби тощо [11].

У процесі організації роботи на зовнішньому ринку вітчизняні сільськогосподарські підприємства зустрічаються з проблемою ефективного функціонування інституційної інфраструктури, яка тепер обмежує їхні експортні можливості. Крім того, національні інститути й інституції неефективно захищають інтереси вітчизняних товаровиробників і експортерів не

тільки на зовнішньому, але і на внутрішньому ринку, що зумовило зростання присутності на внутрішньому ринку низької якості (інколи небезпечної для споживання) імпоротної продукції тощо.

Поглиблення євроінтеграційних процесів в аграрному секторі національної економіки загалом позитивно впливає на його сталий розвиток. Зокрема, такі процеси мають суттєвий вплив на організацію та розвиток зовнішньоторговельної діяльності. Перспективи розвитку та зацікавленість усіх сторін у економічній співпраці є великі. Позитивні тенденції посилюються після надання Європейським Союзом українським експортерам продовольчих товарів певних преференцій щодо роботи на їхньому спільному продовольчому ринку [6]. Спрощення процесу проникнення українських сільгоспвиробників на ринки країн-членів ЄС є відповіддю європейських торговельних партнерів на понесені втрати України, пов'язаних із скороченням обсягів експорту сільгосппродукції до РФ та заборони її транзиту через території РФ до країн СНД, традиційних споживачів української аграрної продукції. За проведеними розрахунками втрати українських аграріїв від повної заборони експорту до всіх країн Митного Союзу можуть досягти 1,5 млрд дол. США на рік [9]. Відповідно, вітчизняним аграріям необхідно переорієнтувати експортну діяльність на інші зовнішні ринки сільськогосподарської продукції. Частково компенсуються ці втрати за рахунок активізації своєї діяльності на європейському ринку. Тим більше що Європейський Союз іде на зустріч українським експортерам аграрної продукції шляхом збільшення квот. Зокрема, обсяги квотованої сільськогосподарської продукції із України за середньозваженими цінами оцінювалася на 2014 рік у більш ніж 1,5 млрд дол. США, то у 2019 році цей показник зріс до 1828,1 млн дол. США. Якщо економія внаслідок скасування імпортного мита ЄС у межах квот в 2014 році становила 320,6 млн дол. США, то уже в 2019 році показник економії для вітчизняних аграріїв становив 379,8 млн дол. США. Натепер вітчизняні експортери аграрної продукції без преференцій, мита і квот поставили до європейських країн продукції майже на 5 млрд дол. США. Починаючи із 2020 року ЄС дозволив Україні збільшити обсяги експорту сільськогосподарської продукції на свій спільний ринок ще на 1,5 млрд США [10]. Практично українські аграрії збільшують обсяги експорту на третину від досягнутого показника, а також економити внаслідок несплати мита майже 380 млн дол. США [7].

Незважаючи на переваги від інтеграції України до ЄС та позитивні тенденції збільшення зовнішньоторговельного обігу продукції аграрного сектору, а також на диверсифікованість його регіональної структури, існує низка ризиків, пов'язаних із інтеграцією вітчизняного аграрного сектору у європейський та світовий ринки, ключовими з яких є такі:

1. Збільшення на внутрішньому ринку України імпортних продовольчих товарів, що конкурують із вітчизняними продуктами. У першу чергу це стосується окремих видів м'яса, молока, деяких видів овочів та фруктів. За 9 місяців 2019 року Україна імпортувала з країн членів ЄС аграрної продукції на майже на 2 млрд дол. США, а за весь 2018 рік імпорт європейської продукції перевищив 2,7 млрд дол. США проти 2,27 млрд дол. США у 2017 році. Частка європейських

країн становила понад 49% від загального обсягу імпорту сільськогосподарської продукції. При цьому імпорт сільськогосподарської продукції в 2018 році з країн Азії становив 1,07 млрд дол. США (19,5%), Латинської Америки – 409 млн дол. США (7,5%) та Африки – 292 млн дол. США (5,3%). Серед європейських країн основним імпортерами аграрної і продовольчої продукції в Україну (2018 р.) стала Польща з показником у 556 млн дол. США, далі Німеччина (493 млн дол. США), Італія (277 млн дол. США), Франція (242 млн дол. США). У структурі імпорту до України переважають: риба, ракоподібні і молюски (550 млн дол. США); плоди та горіхи (526 млн дол. США); алкогольні і безалкогольні напої (488 млн дол. США); тютюн і промислові заміники тютюну (418 млн дол. США) [1].

2. Сировинний характер експорту сільськогосподарської продукції. За 2010–2018 рр. не відбулося поліпшення структури експорту аграрної та продовольчої продукції з України. У загальній структурі експорту сільськогосподарської та харчової продукції частка 16–24 позицій УКТ ЗЕД (готова харчова продукція) у 2018 р. становила 16% (у 2010 р. – 25,9%) тоді як частка 1–14 позицій УКТ ЗЕД (сільськогосподарська продукція) – 60,0% (у 2010 р. – 47,8%). Експорт сільськогосподарської продукції до країн ЄС продовжує щорічно зростати: в 2016 році він становив більш ніж 4 млрд дол. США, в 2017 р. – 5,8 млрд дол. США, а в 2018 р. експорт сільськогосподарської продукції перевищив 6,3 млрд дол. США. За 9 місяців 2019 року показник експорту продукції вітчизняного аграрного сектору досяг 5,2 млрд дол. США. За результатами 2018–2019 маркетингового року українські аграрії експортували майже 50 млн т. зернових і зернобобових, що на 10, 5 млн т. Більше, ніж за попередній маркетинговий рік, з яких 29,8 млн т. становила кукурудза, майже 15,6 млн т. – пшениця і суміш пшениці і жита, 3,6 млн т. ячменю тощо. Крім зернових, на ринки ЄС українські аграрії експортували насіння олійних культур на суму понад 1,1 млрд дол. США. Основними споживачами української сільськогосподарської продукції в Європі були Нідерланди (1,2 млрд дол. США), Іспанія (1,04 млрд дол. США), Італія (737,9 млн дол. США), Німеччина (667,4 млн дол. США) та Польща (656,7 млн дол. США) [1; 7].

3. Значні коливання світових цін на продовольчі ресурси. Так, згідно з даними, оприлюдненими Організацією з питань продовольства і сільського господарства ООН (FAO), за останнє десятиліття світові ціни на продовольчі продукти зазнали значних коливань [1; 7]. Загальний індекс цін на продовольчі продукти з 127,2 п. у 2006 р. зріс до 229,9 у 2011 р., а у 2018 р. знизився до 161,5 п., що у 1,4 разу менше порівняно з 2011 р. [1; 7; 8]. Слід відмітити, що зниження цін на злакові, олію та жири є особливо відчутним для вітчизняних сільгоспвиробників, адже ці групи товарів є ключовими в експортних поставках вітчизняної сільськогосподарської продукції на світові ринки.

Загалом же у 2018 р. втрати вітчизняних експортерів аграрної продукції на європейському ринку за рахунок зниження цін, наприклад, на злакові в порівнянні із 2015 роком становили понад 850 млн дол. США, а українські експортери рослинної олії (в 2018–2019 маркетинговому році показник українського експорту становив 2,9 млрд дол. США) за рахунок суттєвого зниження цін на світовому ринку втратили майже чверть свого прибутку.

4. Імпортозалежність України за окремими групами товарів. Найбільш уразливими позиціями є такі: «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», де частка імпорту перевищує встановлений 30%-й граничний критерій цього індикатора (табл. 1).

Водночас такий стан пояснюється такими об'єктивними причинами:

– понад 90% імпортних поставок за товарною групою «риба і рибопродукти» припадає на види риб, які видобуваються виключно у водах морських економічних зон інших держав, що пов'язано з особливостями їхнього біологічного циклу. Крім того, відповідно до законодавства окремих риболовецьких країн (зокрема, ЄС, Російської Федерації, США, Канади, Перу, Чилі, Норвегії, Австралії) квоти на вилов цих ресурсів розподіляються виключно між їх резидентами;

– імпорт за товарною групою «олія рослинна всіх видів» на 30,5% зумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олії тощо), але широко використовуються під час виробни-

Таблиця 1

Розрахунок імпортозалежності українського ринку за групами продовольства

	Імпорт продуктів у 2018 р. у перерахунку на основний продукт, тис. т	Смність внутрішнього ринку у 2018 р., тис. т	Відсоток імпортозалежності	
			2018 р.	довідково: 2017 р.
Хліб і хлібопродукти (у перерахунку на борошно)	190	5 897	3,2	2,0
М'ясо і м'ясопродукти	158	2 179	7,3	8,6
Молоко і молокопродукти	78	8 995	0,9	3,7
Риба і рибопродукти	237	367	64,6	75,4
Яйця (млн шт.)	190	12 015	1,6	0,9
Овочі та баштанні	95	6 890	1,4	3,2
Плоди, ягоди та виноград	588	2 179	27,0	38,1
Картопля	17	5 892	0,3	0,7
Цукор	4	1 528	0,3	0,4
Олія рослинна всіх видів	160	525	30,5	39,8
із неї олія соняшникова	1	450	0,2	0,2

Джерело: розраховано автором за [1; 7; 8]

цтва продовольчих та непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшникову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва.

5. Зосередження виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції у господарствах населення, які не мають можливостей застосовувати сучасні технології виробництва продукції, що зумовлює низьку її якість та невідповідність європейським санітарним нормам та стандартам. Як наслідок, в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі України з ЄС відбувається послаблення конкурентних позицій окремих видів української продукції порівняно з європейською на внутрішньому ринку, а також обмеження її експортних можливостей. Домашніми господарствами населення (включаючи фізичних осіб підприємців) виробляється близько 45% від загального обсягу виробництва валової продукції сільського господарства. Станом на січень 2020 р., за даними Державної служби статистики, в Україні налічувалося майже 4 млн особистих селянських господарств. Їхня частка у виробництві продукції рослинництва становить близько 40% від загального виробництва; продукції тваринництва – близько 55%; 97,8% – картоплі; 85,9% – овочів; 81,5% плодів та ягід. У господарствах населення утримується 67,0% загальної чисельності ВРХ, у т.ч. корів – 77,0%; свиней – 47%, вівці і кози – 85,8% тощо [1].

6. Повільне впровадження європейських стандартів у національному агропромисловому виробництві. Невідповідність української продукції європейським стандартам є суттєвою загрозою прискореного розвитку вітчизняного агропромислового комплексу. На період запровадження всіх необхідних технічних регламентів і отримання сертифікатів відповідності призупинився експорт окремих видів вітчизняної сільськогосподарської продукції на європейський ринок. Відповідно до глави 17 Угоди про асоціацію України з ЄС співробітництво між сторонами охоплюватиме, серед іншого, реалізацію політики запровадження якості сільськогосподарської продукції у сферах стандартів продукції, вимог щодо виробництва та схем якості [7]. З цієї метою в українське законодавство необхідно імплементувати вимоги директив та регламентів ЄС стосовно сільського господарства та харчової промисловості, а також впровадження не менше 80% чинних європейських стандартів у сферу національного виробництва.

Для більшості вітчизняних малих і середніх сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств існують проблеми забезпечення відповідності власної продукції європейським стандартам, оскільки процеси гармонізації та адаптації законодавства у сфері технічного регулювання та санітарних і фітосанітарних заходів потребують не тільки тривалого часу, але й значних матеріальних ресурсів. Наприклад, сукупні витрати на адаптацію до стандартів ЄС тільки м'ясної промисловості Польщі становили близько 2 млрд євро [7].

7. Нетарифні обмеження з боку Російської Федерації щодо ввезення на свою територію української сільськогосподарської та харчової продукції. З початку 2016 р. РФ призупинила дію Договору про зону вільної торгівлі з Україною, наслідком чого стало запровадження в РФ замість преференційного режиму, повної заборони не тільки експорту, але і транзиту територією

Росії товарів українського походження. Таким чином, якщо у 2012 р. експорт української продукції аграрного сектора до РФ перевищував 2 млрд дол. США, то за підсумками 2018 р. він знизився до 89,1 млн дол. США та продовжує знижуватися і в 2019 році. Також скоротився і імпорт продуктів з РФ: з 731,2 млн дол. США у 2012 р. до 35,6 млн дол. США у 2019 р. [1].

З метою мінімізації зазначених ризиків [6], а також зміцнення зовнішньоторговельної безпеки, на нашу думку, потрібно сконцентрувати зусилля на:

- прискоренні процесу впровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості продуктів харчування (НАССР, ISO, EN, Кодексу Аліментаріус) у сфері національного агропромислового виробництва;
- розробленні системи моніторингу зовнішньоторговельних операцій з країнами світу як механізму оперативного реагування на кон'юнктурні зміни міжнародного аграрного ринку;
- розвитку рибного господарства шляхом оновлення та нарощення потенціалу рибогосподарських підприємств, максимально ефективного використання запасів внутрішніх та зовнішніх водоемів, запровадження сучасних технологій вирощування та добування живих морських ресурсів, а також в системі інфраструктури зберігання та переробки продукції рибного господарства;
- сприянні розвитку дрібнотоварного сільськогосподарського виробництва, у т.ч. правовій регламентації діяльності особистих селянських господарств населення та розробленні механізму їх трансформування у фермерські господарства, що дасть змогу забезпечити інтеграцію особистих господарств населення у ринкові механізми функціонування національного аграрного сектору;
- заохоченні кооперативного руху на селі, спрямованого на спільне ведення господарської діяльності окремими суб'єктами господарювання, що дозволить зменшити витрати на виробництво і реалізацію сільськогосподарської продукції. Тобто, незважаючи на започаткований процес реформування, агропромисловий комплекс України потребує реалізації низки заходів, насамперед. Організаційно-інституційного характеру щодо забезпечення його ефективного розвитку в умовах поглиблення процесу євроінтеграції;
- зближення законодавства України в агропромисловому комплексі до законодавства ЄС;
- створення умови для розширення інтеграційних і технологічних зв'язків між сільськогосподарськими товаровиробниками та підприємствами харчової промисловості для формування вертикально інтегрованих комплексів, які об'єднують у єдиному технологічному ланцюгу виробництво зерна, комбікормів, вирощування продукції тваринництва та переробку сировини у продукти харчування високого ступеня готовності експортного спрямування;
- встановлення європейського рівня продовольчої безпеки, зокрема, розробки та впровадження ефективного державного механізму забезпечення продовольчої безпеки та визначають напрями підвищення якості продуктів харчування на етапі виробництва, переробки, зберігання та їх реалізації споживачам;
- сприяння залученню інвестицій для реалізації проектів в агропромисловому комплексі, спрямованих на стимулювання виробництва та експорту продуктів сільськогосподарського походження з максимальним рівнем доданої вартості;

– спрощення процесів реєстрації аграрних інвестицій та надання гарантій захисту землекористування інвесторам;

– здійснення моніторингу зовнішньоторговельних операцій між Україною та ЄС з тим, щоб у разі перевищення вітчизняними компаніями пропозиції щодо експортних поставок продукції понад встановлені Угодою про асоціацію квоти виступити ініціатором проведення консультацій з ЄС з приводу перегляду їх обсягів, а також ставок експортних мит;

– вдосконалення системи державної підтримки сільськогосподарського виробництва шляхом розроблення нових інструментів субсидування та компенсаційних доплат на виробництво продукції рослинництва і тваринництва в межах обсягів сукупного виміру підтримки, погоджених зі Світовою організацією торгівлі з метою забезпечення її доступності середнім і малим сільськогосподарським виробникам;

– укладення багатосторонніх міжурядових угод щодо експорту Україною сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, в тому числі в рамках участі у програмах міжнародної продовольчої допомоги;

– створення механізмів забезпечення всебічної підтримки суб'єктів господарювання незалежно від форми власності, які видобувають живі природні ресурси у відкритому морі, виключних (морських) економічних зонах, територіальному морі та внутрішніх морських водах іноземних держав на законних підставах, здійснюють розведення і вирощування морських риб та інших водних живих ресурсів в частині оновлення й модернізації їх ресурсної бази, впровадження новітніх технологій ведення господарської діяльності;

– прийняття економічно обґрунтованих зборів і плати за видобування живих природних ресурсів у виключній (морській) економічній зоні, територіальному морі та внутрішніх морських водах України, які забезпечуватимуть покриття вартості заходів з їх оновлення;

– сприяння розвитку сільськогосподарської кооперації, що дозволить зменшити витрати окремих виробників та фермерів на запровадження європейських та міжнародних стандартів безпеки та якості сільськогосподарської продукції.

Висновки. Зовнішньоторговельна діяльність підприємств аграрного сектору національної економіки, а також організація бізнесу на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції суттєво відрізняється від діяльності підприємства в межах внутрішнього інституційного і соціально-економічного середовища. Міжнародну економічну діяльність вітчизняних аграрних підприємств регулюють інститути та інституції місцевого (регіонального), національного, наднаціонального (інститути ЄС) і глобального (СОТ) рівнів. Дотримання міжнародних норм і правил експорту сільськогосподарської продукції вимагає від суб'єктів зовнішньоторговельної діяльності додаткових ресурсів для ефективної роботи на зовнішньому ринку та забезпечені конкурентоспроможності продукції українського походження. Звідси актуальним залишається питання формування сприятливого інвестиційного клімату в аграрній сфері національної економіки. Потребує впровадження ефективного ринкового механізму регулювання, стимулювання та захисту діяльності міжнародних інвесторів, які спрямовують прямі іноземні інвестиції у розвиток сільськогосподарського виробництва. В умовах поглиблення євроінтеграційного процесу, необхідно запровадити ефективну систему державної підтримки та стимулювання розвитку малих і середніх сільськогосподарських підприємств, а також фермерських господарств в сільській місцевості. Сприяти їх виходу на зовнішній ринок сільськогосподарської продукції шляхом розроблення нових інструментів субсидування та компенсаційних доплат на виробництво експорторієнтованої продукції рослинництва і тваринництва. Розширення географії зовнішньоторговельної діяльності вітчизняних аграрних підприємств та відкриття нових напрямів експорту сільськогосподарської продукції вимагає від державних органів управління удосконалення не тільки, власне, самої інституційно-інтеграційної системи, але і розроблення та впровадження ефективного механізму регулювання, стимулювання і підтримки експорторієнтованої діяльності та, головне, захисту внутрішнього продовольчого ринку від недобросовісної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 10.12.2019).
2. Бабій І.В. Стратегічне управління зовнішньоекономічною діяльністю підприємств: теорія, методи, практика: монографія. Хмельницький: Поліграфіст-3, 2018. 343 с.
3. Данкевич Є.М. Асоціація з ЄС: перспективи і ризики для товаровиробників та експортерів сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 29–33.
4. Боришкевич І.І. Стратегічні напрями забезпечення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2017. С. 6–12.
5. Єрмоїна Є. Зовнішньоекономічна діяльність України в умовах європейської інтеграції. *Вісник податкової служби*. 2009. № 23. С. 40–42.
6. Кернасук Ю.В. Зовнішньоекономічні ризики українського агроекспорту. *Економічний гектар*. 23.06.2017 р. URL: <http://agrobusiness.com.ua/agro/ekonomichniyi-hektar> (дата звернення: 20.03.2020).
7. Комітет з питань європейської інтеграції: офіційний сайт. URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.03.2020).
8. Лисак М. Вирішення продовольчої проблеми у світі міжнародної стратегії розвитку аграрної сфери. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1208> (дата звернення: 20.03.2020).
9. Маркіна І.А. Економічна привабливість аграрного сектору України в умовах глобальних викликів. *Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки*. 2015. Вип. 30. С. 169–175.
10. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів". Київ, 2013. 98 с.
11. Рубан І.В. Обґрунтування стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства на засадах збалансованої системи показників. URL: <http://www.rusnauka.com/> (дата звернення: 10.03.2020).

12. Сіденко В. Переваги та ризики вступу України до СОТ. Журнал Верховної Ради України «Віче». 2008, березень № 5. URL: <http://www.viche.info/journal/876> (дата звернення: 20.03.2020).

13. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України. Аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2011. 19 с.

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 10 December 2019).
2. Babij I.V. (2018) Strategichne upravlinnja zovnishnjoekonomichnoju dijalnistju pidpryemstv: teorija, metody, praktyka: monohrafiya. [Strategic management of foreign economic activity of enterprises]. Khmeljnyc'kyj: Polighrafist-3, pp. 343.
3. Dankevych Je.M. (2015) Asociacija z JeS: perspektyvy i ryzyky dlja tovarovyrobnykiv ta eksporteriv sil's'koghospodars'koho produkciiji [Prospects and Risks for Agricultural Producers and Exporters]. *Ghlobaljni ta nacionaljni problemy ekonomiky*, # 7, pp. 29–33.
4. Boryshkevych I.I. (2017) Strategic directions of ensuring the competitiveness of agricultural enterprises. [Strategic directions of ensuring the competitiveness of agricultural enterprises]. *Bulletin of Kamyanets-Podilskyi Ivan Ogiyenko National University. Economic sciences*, pp. 6–12.
5. Jerjomina Je. (2009) Zovnishnjoekonomichna dijalnistj Ukrainy v umovakh jevropejs'koho integracii [Foreign Economic Activity of Ukraine in the Conditions of European Integration]. *Visnyk podatkovoi sluzhby*, # 23, pp. 40–42.
6. Kernasjuk Ju.V. (2017) Zovnishnjoekonomichni ryzyky ukrajins'kogho aghroeksportu [Foreign economic risks of Ukrainian agroexport]. *Ekonomichnyj ghektar*. URL: <http://agrobusiness.com.ua/agro/ekonomichni-hektar> (accessed 20 March 2020).
7. Komitet z pytanj jevropejs'koho integracii: oficijnyj sajт (2020) [Committee on European Integration: official site]. URL: <http://comeuroint.rada.gov.ua> (accessed 15 March 2020).
8. Lysak M. (2020) Vyrishennja prodovol'choji problemy u sviti mizhnarodnoji strategiji rozvytku aghrarnoji sfery [Solving the food problem in the world of international strategy for agricultural development]. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1208> (accessed 20 March 2020).
9. Markina I.A. (2015) Ekonomichna pryvablyvistj aghrarnogho sektoru Ukrainy v umovakh ghlobalnykh vyklykiv [The economic attractiveness of the agrarian sector of Ukraine in the face of global challenges]. *Visnyk Pryazovs'kogho derzhavnogho tekhnichnogho universytetu. Serija: Ekonomichni nauky*, vyp. 30, pp. 169–175.
10. Mozhylyosti i zasterezhennja shhodo naslidkiv uvedennja v diju polozhenj Ughody pro asociaciju mizh JeS ta Ukrainy: nauk. dop. [Possibilities and reservations regarding the consequences of the entry into force of the EU-Ukraine Association Agreement: Sciences], za red. akad. NAN Ukrainy V.M. Ghejcja, chl.-kor. NAANU T.O. Ostashko, d-ra ekon. nauk V.O. Tochylyna; NAN Ukrainy, DU "In-t ekon. ta prohnozuv." Kyjiv, 98 s.
11. Ruban I.V. (2015) Obruntuvannja strategiji rozvytku zovnishnjoekonomichnoji dijalnosti pidpryemstva na zasadakh zbalansovanoji systemy pokaznykiv [Substantiation of the strategy of development of foreign economic activity of the enterprise on the basis of balanced scorecard]. URL: <http://www.rusnauka.com/> (accessed 20 March 2020).
12. Sidenko V. (2011) Perevagy ta ryzyky vstupu Ukrainy do SOT [Advantages and risks of Ukraine's accession to the WTO]. *Zhurnal Verkhovnoji Rady Ukrainy «Viche»*, berezenj # 5. URL: <http://www.viche.info/journal/876> (accessed 20 March 2020).
13. Spiljna aghrarna polityka Jevropejs'kogho Sojuzu: mozhlyvosti ta vyklyky dlja Ukrainy (2011) [The Common Agricultural Policy of the European Union: Opportunities and Challenges for Ukraine]. Analitychna dopovidj. Kyjiv: NISD, 19 s.